

SPIRU HARET – POLITICIAN ȘI LEGIUITOR

Mihail M. ANDREESCU¹

Abstract: Spiru Haret belongs to the golden generation of the 19th century scientists who have had a decisive contribution to the development of modern Romania and to the unification of the Greater Romania.

After thorough studies in Western schools – which were then considered the most prestigious in the world – Spiru Haret returned to the home country and entered the political life, as member of the Liberal Party, which had modern and progressive views. In cooperation with Ion C. Bratianu, the charismatic leader of the Liberal Party, Spiru Haret dedicated half of his life to the activity in the Parliament aiming to modernize the country.

Irrespective of the topic he worked on (education, religion etc.), Spiru Haret's ideas and the laws proposed and supported by him have had a great impact on his contemporaries and followers, influencing both the rulers during the totalitarian period and those in nowadays Romania. Henceforth, we could argue that Spiru Haret can be considered our contemporary.

Keywords: Spiru Haret, Liberal Party, education reforms, Romanian Orthodox Church.

Dacă secolul al XVIII-lea a însemnat pentru românii din Transilvania – evident prin intermediul și cu ajutorul Bisericii Greco-Catolice – epoca formării și afirmării conștiinței naționale și a intelectualității românești afirmată prin mișcarea cunoscută sub numele de „Școala Ardeleană“, secolul al XIX-lea a rămas pentru românii de la sud și est de Carpați drept epoca „*Renașterii Naționale*“, în care zeci și zeci de români s-au format la școlile occidentale și reveniți între ai

¹ Conferențiar univ. dr. la Facultatea de Relații Internaționale și Studii Europene, Istorie și Filozofie a Universității *Spiru Haret*, București; membru asociat al Diviziei de Istoria Științei a CRIFST al Academiei Române.

lor au contribuit la modernizarea și dezvoltarea societății românești conferindu-i, dacă mai era nevoie, un caracter european².

Printre cei care au contribuit decisiv la momentul revoluționar de la 1848, apoi la organizarea școlii românești și la făurirea statului român la 1859, s-au numărat personalități ca Eufrosin Poteca³, Gheorghe Costaforu, Vasile Boerescu sau Constantin Bosianu⁴. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea numărul studenților români aflați la studii în străinătate a sporit simțitor, – ei studiind prin intermediul bursei de stat ori prin eforturi materiale proprii – marea lor majoritate, ca să nu spunem totalitatea lor, revenind în țară și contribuind decisiv la făurirea României moderne. Mulți dintre acești bursieri în străinătate – mai ales în Franța, Germania și Italia – au devenit profesori la Universitățile din Iași și București, pregătind tineri români dornici să studieze, care își desăvârșeau ulterior studiile în afară⁵.

Între acești tineri care s-au pregătit mai întâi în țară și apoi și-au desăvârșit pregătirea în străinătate, probând astfel soliditatea și seriozitatea școlii românești în primele ei decenii de existență, s-a aflat și Spiru C. Haret. Născut la 15 februarie 1851 la Iași, după studii liceale în București, la 20 – 22 iunie 1874, în urma susținerii examenului de absolvire a Facultății de Științe a Universității din București, devenea al patrulea licențiat în domeniul științelor fizico-matematice din România, iar în septembrie 1874 obținea prin concurs o bursă de trei ani în valoare de 3000 de franci la Facultatea de Științe din Paris. Din octombrie 1874 și până în ianuarie 1878, cât s-a aflat la Paris, Spiru Haret a obținut separat licențe în științele matematice și științele fizice ale Facultății de Științe din Paris și susținea apoi la Sorbona teza

² Pentru mai multe amănunte vezi: Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor. 1774/1784 – 1918*, Editura Universitară, București, 2006, p. 150 – 191.

³ O interesantă biografie a sa a fost realizată de către Nicolae Isar, *De la ortodoxie la redeșteptare națională. Viața și opera lui Eufrosin Poteca (1787 – 1858)*, Editura Universitară, București, 2008.

⁴ Unele amănunte și date legate mai mult de învățământul juridic se găsesc la Mihail M. Andreescu, *Facultatea de Drept a Universității din București. 1859 – 2009. File de istorie*, Editura Monitorul Oficial, București, 2009, p. 15 – 29, 174 – 175.

⁵ Multe date despre acești profesori pot fi găsite în ****Anuarul Universității din București*, începând cu anul 1892 – 1893, pe facultăți și cu date biografice, inclusiv despre studenți.

de doctorat – a fost primul doctorand român la Sorbona – cu titlul „*Sur l'invariabilité des grands axes des orbites planetaires*”, refuzând în februarie 1878 postul de profesor universitar la Universitatea din Grenoble. Revenit în țară, la 3 aprilie 1878 va fi numit profesor – avea numai 27 de ani – la catedra de matematică rațională și aplicată a Facultății de Științe a Universității din București⁶.

Așadar, tânărul profesor universitar care făcuse proba patriotismului său refuzând un post de profesor la o universitate din Franța, revenit acasă nu putea să nu fie preocupat de viitorul țării și poporului pe care le reprezenta, motiv pentru care va accepta – este drept că nu direct – intrarea în viața politică, unde-și va aduce o contribuție importantă vreme de peste 30 de ani⁷. Interesant este însă faptul că, potrivit afirmațiilor lui I. G. Duca, Ion C. Brătianu, marele om de stat liberal și revoluționar, unul dintre făuritorii României moderne, a fost cel care l-a descoperit și adus în politică pe Spiru Haret.

Îată ce relatează I. G. Duca cu privire la aceste momente. „*Ca să fim imparțiali, fiindcă la această Universitate, mai mult ca oriunde imparțialitatea se impune, voi recunoaște că din toată opera, nu concepută, dar realizată de Ion Brătianu, rezultatele directivelor sale culturale au fost cele mai puțin mulțumitoare. De ce? Pentru că Ion Brătianu n-a avut fericirea în lunga sa guvernare să găsească pe adevăratul său colaborator în această direcțiune. La un moment dat el a crezut că l-a găsit în persoana lui Vasile Conta. Conta începuse prin a-i fi adversar hotărât, Brătianu însă nu s-a sfiit să facă apel la el printr-una din acele minuni pe care farmecul său știa să le opereze, în câteva zile, a câștigat și a câștigat pentru totdeauna sufletul lui Conta. Activitatea începea sub cele mai bune auspicii. Se putea nădăjdui că marele plan cultural va fi în sfârșit împlinit. Din nenorocire Vasile Conta era deja foarte bolnav, în scurtă vreme a murit și cu el s-au năruit și speranțele puse într-însul. Ion Brătianu nu s-a descurajat. A recurs la Dimitrie Sturdza, desigur unul*

⁶ Asupra datelor biografice privitoare la Spiru Haret vezi mai ales: Gheorghe Adamescu, *Vieța și activitatea lui Spiru Haret*, Editura Cartea Românească, București, 1936, p. 15 – 120; ***, *Spiru C. Haret. 1851 – 1912. Bibliografie*, Biblioteca Centrală Universitară, București, 2005, passim.

⁷ Pentru mai multe amănunte vezi: Ioan Scurtu, *Din activitatea social-politică a lui Spiru C. Haret*, în „Studii și articole de istorie”, an. XIII(1969), p. 187 – 203.

*dintre cei mai de seamă dintre colaboratorii săi care îl ajutase deja cu folos în organizațiunea mai multor departamente, pentru că Dimitrie Sturdza, pe lângă o vastă cultură avea un simț patriotic înalt și un dor de muncă și de bine pentru neamul său, pe care nimeni nu i-l poate contesta. Dimitrie Sturdza s-a izbit însă de greutăți politice și parlamentare care se datorau în mare parte temperamentului său și astfel Ion Brătianu n-a putut realiza nici cu el ceea ce sperase la un moment dat că va putea realiza cu Vasile Conta. Dar ceea ce este curios, este că tot Ion Brătianu în acel moment l-a descoperit pe Spiru Haret, pe care l-a desemnat ca secretar general al lui Dimitrie Sturdza și din colaborarea lor în acele vremuri a pornit întregul program cultural, pe care zece ani în urmă, Spiru Haret l-a realizat spre cea mai mare cinste a lui și spre cel mai mare folos al neamului românesc*⁸.

Așadar Spiru Haret, datorită lui Ion C. Brătianu va ajunge în 1883 Director General în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, minister pe care îl va servi sub diverse forme până la moartea sa, în decembrie 1912⁹. Până atunci însă el va îndeplini mai multe funcții publice, între care enumerăm dreptul de a efectua lucrări de hotărnicie pe 13 moșii ale Statului și membru fondator al Societății de Ingineri și Arhitecți din România, dar cele mai importante funcții le va deține în cadrul ministerului amintit deja.

Astfel, la 3 aprilie 1883 devine Inspector general al școlilor; la 5 februarie 1885 este numit Secretar general în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, calitate în care la 24 ianuarie 1886 supune dezbaterii și aprobării Adunării Deputaților proiectul **Legii instrucțiunii publice elementare, secundare și superioare**. În 1887 este reconfirmat în funcția de Secretar general în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, condus pe atunci de Petru Poni, iar din 2 martie 1889 devine membru al Partidului Național Liberal, la cererea lui Dimitrie A. Sturdza¹⁰.

⁸ I. G. Duca, *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui*, p. 147, în „Răsboiul Neatârării. 1877 – 78”, Universitatea Liberă, București, 1927, p. 138 – 152.

⁹ Mai multe amănunte vezi la: Aurelian Gh. Bondrea, *Spiru Haret – contemporanul nostru. 160 de ani de la nașterea lui Spiru Haret. 20 de ani de la înființarea Universității Spiru Haret și a Fundației România de Măine*, Editura Fundației România de Măine, București, 2011, p. 74 – 89.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74 – 75.

În această nouă calitate va fi ales membru în Consiliul permanent al Instrucțiunii publice la 23 noiembrie 1895, iar la 29 noiembrie a fost ales deputat la Colegiul II din Județul Ilfov. Ca deputat va prezenta în plenul Adunării Deputaților, la 4 aprilie 1896, primul său discurs parlamentar în calitate de raportor la proiectul Legii învățământului primar și normal elaborat de către Petru Poni¹¹. În timpul primei sale legislaturi va deveni vicepreședinte al Societății Corpului Didactic de toate Gradele din România și membru al Societății pentru Învățătura Poporului Român, înființată la București în 1897.

Tot în 1897, la 31 martie, a fost numit ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, din atare calitate semnând la 30 mai devizele și proiectele tip pentru construirea școlilor primare în mediul rural, hotărând totodată ca în 1898 să fie construite 542 de săli de clasă în școlile rurale din întreaga țară. La 3 septembrie 1897 va emite o circulară privind obligativitatea învățământului primar și a stabilit măsurile pentru înscrierea unui număr cât mai mare de copii în școlile urbane și rurale, prevăzând și amenzi pentru părinții care refuzau să-și dea copiii la școală. Așa cum observa un exeget al lui Spiru Haret, „*în anii 1897 – 1899 – anii primului ministeriat al lui Spiru Haret – s-au construit mai multe localuri de școală decât se prevăzuse, iar numărul elevilor înscriși și frecvenți l-a depășit, de asemenea, pe cel scontat*”,¹².

Preocupat de instituționalizarea și modernizarea sistemului românesc de educație tânărul ministru al Instrucțiunii publice va continua cu multă feroare să promoveze noi măsuri pe linia dezvoltării învățământului în general și a celui rural în special, urmărind reducerea analfabetismului care afecta majoritatea populației românești, concentrată mai ales în mediul rural. Astfel, la nivelul anilor '60 – '80 ai secolului al XIX-lea în România populația se cifra la circa 5.000.000 locuitori dintre care 17,6% locuiau la orașe și 82,4% în mediul rural¹³. Gradul de cultură al populației era în aceeași perioadă extrem de scăzut. Potrivit studiilor și cercetărilor în domeniu s-a constatat că ”*În anul*

¹¹ Ioan Scurtu, *Stud. Cit.*, p. 192.

¹² N. Adăniloie, *Istoria învățământului primar (1859 – 1918)*, Editura Cris Book Universal, București, 1998, p. 195.

¹³ ***, *Istoria românilor. VIII. Constituirea României moderne (1821 – 1878)*, coordonator acad. Dan Berindei, Editura enciclopedică, București, 2003, p. 595 – 597.

școlar 1877 – 1878 s-au înregistrat 68.756 elevi la sate și respectiv 28.472 la orașe. Dar față de cei 82.145 elevi români, constatați la începutul celui de-al optulea deceniu, în Elveția se înregistrau 300.000 de elevi, în Olanda 432.000, iar în Belgia 545.000, deși populația României era cifric apropiată ori chiar superioară cu cea din țările amintite¹⁴, datele probând afirmația de mai sus și motivând în felul acesta grija lui Spiru Haret pentru dezvoltarea învățământului românesc de toate gradele

Astfel, la 9 decembrie 1897 el a lansat un apel general către toate cadrele didactice din țară solicitând sugestii și propuneri în vederea elaborării unui Regulament de înființare, funcționare și dotare a bibliotecilor populare pe lângă școlile primare rurale. Urmărind întărirea educației patriotice a românilor a aprobat **Inventarul monumentelor publice și istorice din România** (1897), iar la 14 ianuarie 1898 a dispus luarea unor măsuri în vederea înființării de cantine școlare, internate și facilități de transport pentru elevii care locuiau la distanțe mari de școală, hotărând totodată ca ziua de 24 ianuarie să fie trecută în regulamentele școlare ca sărbătoare națională obligatorie.

Urmărind dezvoltarea fizică armonioasă a elevilor din școlile de toate gradele, în perioada aprilie – mai 1898 ministrul Spiru Haret dispune introducerea în școlile primare, secundare, normale și seminarii a jocurilor și concursurilor de oină, așa fel încât la 10 mai s-a și desfășurat primul concurs școlar de oină.

După ce a fost elaborat și aprobat Regulamentul privind înființarea și funcționarea bibliotecilor populare, la 5 septembrie 1898 a dispus publicarea lui în *Monitorul Oficial*. O lună mai târziu va solicita regelui Carol I instituirea medaliei *Răsplata muncii*, pentru învățământul primar având clasele I și a II-a. La 25 noiembrie 1898 dispune înființarea a 320 de biblioteci populare pe lângă școlile primare rurale, iar la 26 decembrie a dispus organizarea învățământului practic agricol în școlile normale de învățători din țară. De asemenea a încurajat activitatea extrașcolară a învățătorilor din mediul rural în vederea educării țăranimii cu scopul îmbunătățirii stării intelectuale, morale și materiale a ei, susținând inițiativele pornite din rândurile învățătorilor și preoților, care vizau diverse domenii¹⁵.

¹⁴ *Ibidem*, p. 819.

¹⁵ N. Adăniloae, *Învățătorii – luminători ai satelor (1848 – 1918)*, Editura Fundației culturale „D. Bolintineanu”, București, 2002, p. 108 – 286.

În urma presiunilor politice, unele pornite chiar din sânul propriului partid, la 2 ianuarie 1899 Spiru Haret își înaintează demisia din funcția de ministru, dar aceasta îi este refuzată de primul ministru Dimitrie A. Sturdza¹⁶. Reconfirmat în funcție, la 4 martie 1899 a dispus efectuarea recensământului copiilor de vârstă școlară din toate comunele rurale ale României în vederea realizării unei evidențe clare a viitorilor elevi. După demisia guvernului Sturdza la 30 martie 1899, Spiru Haret devine membru în Consiliul de conducere al *Societății pentru Învățătura Poporului Român*, iar în perioada 1 – 3 iulie 1900 a participat la Congresul Instructiunilor și Instructoarelor din România.

La 14 februarie 1901 a fost numit pentru a doua oară ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor în noul cabinet Sturdza, iar în martie 1901 a fost ales senator al Colegiului I de Buzău și deputat în Colegiul III din Covurlui, creîndu-se astfel condițiile continuării activității politico-legislative în domeniul educației școlare și moral-religioase, activitate începută în mandatul ministerial anterior.

Spiru Haret, așa cum observase mai demult N. Iorga, punea în practică ideile enunțate de Petru Poni care urmărise legiferarea celui „mai serios program de reorganizare a întregului învățământ”, prin înființarea Casei Școalelor și a legiferării organizării învățământului de toate gradele¹⁷. Pornind de la ideile înaintașului său, pe care le și susținuse și le amendase în prima sa legislatură, Haret a susținut în Parlament proiectul *Legii învățământului secundar și superior*, votată atât în Cameră cât și în Senat și publicată la 23 martie 1898. Se completa astfel sistemul legislativ de organizare pe termen lung a învățământului românesc de toate gradele și rămânea de rezolvat doar problema învățământului profesional, cunoscut sub numele de **arte și meserii**.

Legea adoptată în 1898 prevedea înființarea și funcționarea liceelor în strânsă legătură cu învățământul superior. Liceul, cu o durată de opt ani urma să aibă trei secții: real, modern și clasic (umanist), împărțit pe două cicluri: inferior și superior. Se desființa bacalaureatul, dar se constituiau seminariile pedagogice pe lângă fiecare universitate și sporea numărul de laboratoare și clinici pe lângă facultățile de

¹⁶ Ioan Scurtu, *Din activitatea social-politică a lui Spiru C. Haret*, p. 197 – 198.

¹⁷ N. Iorga, *Istoria românilor. X. Întregitorii*, București, 1939, p. 265.

științe și medicină. În fiecare universitate se înființa Senatul universitar alcătuit din rector, decani și câte un profesor din fiecare facultate, unele prevederi ale acestei legi regăsindu-se chiar în sistemul legislativ actual, ceea ce demonstrează perenitatea și valabilitatea gândirii haretiene asupra învăță mântului românesc de toate gradele.

La 9 martie 1899 va susține în Cameră adoptarea *Legii învățământului profesional* al cărui decret de publicare și aplicare l-a semnat la 27 martie 1899, cu trei zile înainte de căderea guvernului.

Revenit la conducerea Ministerului Instrucțiunii și Cultelor va adopta la 26 iulie 1901 înființarea, de la 1 septembrie, a 53 de școli elementare și inferioare de arte și meserii, situate în mai multe județe ale țării, măsură care completa sistemul reformei învățământului din România, viabilitatea hotărârilor și legilor adoptate verificându-se prin valabilitatea lor și după Marea Unire și crearea României Mari¹⁸. Toate aceste legi și regulamente privind învățământul de toate gradele continuau și completau măsurile privind dezvoltarea sistemului educațional din România adoptate imediat după 1859¹⁹.

Legile adoptate și măsurile întreprinse în direcția dezvoltării învățământului românesc și a sistemului educațional au dus la creșterea gradului de alfabetizare și a științei de carte în rândul populației românești. Astfel până la 1916 analfabetismul – care până la Spiru Haret cunoscuse un procent foarte mare – ajunsese la 60,7% din totalul populației de peste șapte milioane de locuitori, 81,2% din aceasta trăind la sate²⁰. Potrivit cercetărilor întreprinse, urmașii lui Spiru Haret, care păstrasera sistemul educațional inițiat de acesta, au redus analfabetismul la doar 44,2% în 1930²¹, restul fiind eradicat – chiar dacă nu ne place s-o spunem și să o recunoaștem – în perioada

¹⁸ Pentru unele aprecieri și considerații vezi și Maria Platon, în ***, *Istoria românilor, VIII/III. De la independență la Marea Unire (1878 – 1918)*, coordonator acad. Gheorghe Platon, Editura enciclopedică, București, 2003, p. 544 – 547.

¹⁹ Asupra sistemului de măsuri privind organizarea învățământului românesc vezi sintetic la Dan Berindei, *Dezvoltarea culturală în perioada 1848 – 1878*, în ”*Istoria românilor*”, VII/I, p. 813 – 830.

²⁰ *Istoria românilor*, VII/2, p. 56 – 57.

²¹ ***, *Istoria românilor. VIII. România întregită (1918 – 1940)*, coordonator Ioan Scurtu, Editura enciclopedică, 2003, p. 661 – 665.

anilor 1948 – 1960 și după aceea când, după o sincopă de circa 20 de ani, prin legea învățământului din 1968 s-a revenit în multe direcții la prevederile legilor elaborate și adoptate în timpul lui Spiru Haret. Astăzi – de asemenea, ne place să o recunoaștem sau nu, – analfabetismul în România depășește cu mult media Uniunii Europene care, potrivit cifrelor oficiale date publicității însumează un procent de peste 20%. Concluziile nu credem că-și mai au rostul.

Odată încheiat procesul de reformare a învățământului românesc harnicul ministru, om politic și de știință care a fost Spiru Haret își va îndrepta atenția spre celălalt domeniu al portofoliului său ministerial – cultele, deoarece legile și măsurile privind reorganizarea modernă a Bisericii românești în timpul lui Cuza nu mai corespundeau noilor realități de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Atenția asupra situației cultelor fusese atrasă de un puternic scandal politic în care era implicată chiar Casa Regală și care îl avea ca principal protagonist pe mitropolitul primat Ghenadie Petrescu²².

Nu este cazul să reluăm aici întreaga discuție asupra acestui domeniu, noi limitându-ne doar la a constata că problema bisericească după obținerea Independenței României a fost deschisă de problema autocefaliei și apoi a *Legii asupra clerului mirean și seminariilor*, elaborată de Take Ionescu și adoptată în 1893²³, lege care a fost amendată de șase ori în perioada 1896 – 1910, ultima oară de către Spiru Haret²⁴.

Așa cum am mai afirmat Spiru Haret și-a îndreptat atenția asupra situației instituționale a Bisericii mai ales după scandalul privitor la mitropolitul Ghenadie, care a stârnit multe patimi între politicienii vremii și în cadrul Parlamentului. Luând ca model învățământul, în 1902 Spiru Haret a elaborat și a supus spre adoptare

²² Atare eveniment a făcut chiar subiectul unei teze de doctorat în 2010: pr. diacon Laurențiu Andreescu, *Raporturile Stat – Biserică în România modernă. Cazul Ghenadie Petrescu*, teză nepublicată încă.

²³ Amănunte asupra legislației conservatoare, atât asupra învățământului cât și asupra Bisericii, vezi la Nicolae Isar, *Doctrina și legislația junimist-conservatoare în dezbaterile Parlamentului român. 1891 – 1895*, Editura Uni versității din București, București, 2007, p. 139 – 157.

²⁴ Idem, *Relațiile Stat – Biserică în România modernă (1821 – 1914). Sinteză și culegere de texte*, Editura Fundației România de Măine, București, 2007, p. 171 – 190, cu principalele prevederi ale legii.

Parlamentului *Legea privind înființarea și organizarea Casei Sfintei Biserici autocefale române* (21 ianuarie 1902), al cărui *Regulament* de punerea în aplicare a legii a fost publicat odată cu aceasta, în martie 1902, noua instituție funcționând sub autoritatea directă a Ministerului Instrucțiunii și Cultelor²⁵.

În ședința din 10 martie 1909 Spiru Haret va prezenta în Senat *Expunere de motive la proiectul de lege pentru modificarea mai multor articole din legea pentru alegerea Mitropoliților și Episcopilor eparhioți, cum și al constituirii Sfântului Sinod al Sfintei Biserici autocefale ortodoxe române din 19 Decembrie 1872*²⁶. Legea a stârnit noi pasiuni și dezbateri aprinse, fiind însă adoptată la 23 martie, împreună și cu o altă lege: *Lege pentru modificarea legii relativă la alegerea Mitropoliților și Episcopilor, a constituirii Sfântului Sinod și pentru înființarea Consistoriului superior bisericesc*²⁷.

La 26 martie era sancționat Decretul de publicare a celor două legi, prima fiind publicată imediat iar cea de-a doua la 3 aprilie 1909. Importanța acestor legi a fost subliniată pe larg de N. Iorga care a avut mai multe intervenții în Senat²⁸. În pofida acestor dezbateri furtunoase la care a participat și presa vremii²⁹, la 3 iunie 1909 Spiru Haret a publicat un *Regulament pentru alegerea membrilor Consistoriului superior bisericesc*³⁰, iar în martie 1910 a emis o *Decizie privind conlucrarea preoților cu învățătorii*, pentru ca în mai 1910 să publice un *Regulament pentru conferințele pastorale ale preoților și diaconilor din România*³¹. Se

²⁵ Textul legii și al Regulamentului la: Chiru C. Costescu, *Legi, Regulamente, Acte, Deciziuni, Circulări. Formulare și Programe privitoare la Biserica*, I, București, 1916, p. 90 – 188.

²⁶ Textul proiectului ca și intervențiile autorului și răspunsul lui N. Iorga în: *Dezbaterile Senatului României*, sesiunea 1908/1909, ședințele din 10, 13, 21 și 23 martie 1909, p. 318 – 319; 328 – 330; 371 – 375; 1184 – 1186.

²⁷ Textul integral ca și decretele de publicare la: C. Hamangiu, *Codul General al României. Legi uzuale*, vol. VI supl. II (1908 – 1909), p. 352 – 357.

²⁸ Vezi pe larg: N. Iorga, *Tulburările bisericești și politicianismul (1909 – 11). O cuvântare și articole*, Tipografia Neamul românesc, Vălenii de Munte, 1911, p. 3 – 67, 68 – 69, 95 – 98, 118 – 119.

²⁹ Vezi mai ales la Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, III, ediția a VI-a, București, 1926, passim.

³⁰ C. Hamangiu, *Codul României*, V/II, p. 518 – 525.

³¹ Chiru C. Costescu, *Legi, regulamente, acte...*, p. 311 – 316, 666.

încheia astfel și în cazul Bisericii reforma modernă atât de necesară și care, deși a suferit unele modificări dictate de epocile prin care a trecut România după aceea, în mare măsură organizarea haretiană în domeniu s-a menținut, evident cu amendamentele necesare, până astăzi, fapt ce dovedește – dacă mai era cazul – că gândirea politică și legislativă a omului, pedagogului și savantului Spiru Haret a fost benefică țării sale, la fel cu a altor oameni politici ai vremii, care au pus mai presus de toate dezvoltarea poporului și a țării căreia au aparținut.

În tot acest timp dedicat vieții politice și activității legislative – noi am făcut aici doar o succintă trecere în revistă a realizărilor lui Spiru Haret – el nu a încetat activitatea în domeniul științific și la catedra universitară – multe dintre comunicările acestei sesiuni vizează atari aspecte și nu mai este cazul să le reluăm – pe care a slujit-o până la începutul anului 1911, adică până la vârsta de 60 de ani, dar continuându-și activitatea pe multiple planuri până la moartea sa, la 17 decembrie 1912³².

Iată motivele pentru care îl considerăm pe Spiru Haret – acum la comemorarea a 100 de ani de la trecerea sa în neființă – unul dintre cei mai de seamă înaintași ai culturii și vieții politice și legislative românești, personalitate marcantă a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX care, alături de alte mari personalități ale vremii a contribuit decisiv la modernizarea societății românești și la consolidarea și dezvoltarea statului român modern.

Bibliografie

- [1] Adamescu, Gheorghe, *Vieța și activitatea lui Spiru Haret*, Editura Cartea Românească, București, 1936;
- [2] Adăniloiaie, N., *Istoria învățământului primar (1859–1918)*, Editura Cris Book Universal, București, 1998;
- [3] *Idem, Învățătorii – luminătorii satelor (1848–1918)*, Editura Fundației Culturale „D. Bolintineanu”, București, 2002”
- [4] Andreescu, Laurențiu, *Raporturile Stat – Biserică în România modernă. Cazul Ghenadie Petrescu*, teză de doctorat, în manuscris.

³² Aurelian Gh. Bondrea, *Spiru Haret – contemporanul nostru. 160 de ani de la nașterea lui Spiru Haret. 20 de ani de la înființarea Universității Spiru Haret și a Fundației România de Mâine*, Editura Fundației România de Mâine, București, 2011, p. 87 – 90.

[5] Andreescu, Mihail M., *Facultatea de Drept a Universității din București. 1859 – 2009. File de istorie*, Editura Monitorul Oficial, București, 2009.

[6] Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată*, III, ediția a VI-a, București, 1926

[7] Berindei, Dan, *Dezvoltarea culturală în perioada 1848 – 1878*, în „*Istoria românilor*”, VII/I, Editura enciclopedică, București, 2003.

[8] Bondrea, Aurelian Gh., *Spiru Haret – contemporanul nostru. 160 de ani de la nașterea lui Spiru Haret. 20 de ani de la înființarea Universității Spiru Haret și a Fundației România de Mâine*, Editura Fundației România de Mâine, București, 2011.

[9] Costescu, Chiru C., *Legi, Regulamente, Acte, Deciziuni, Circulări. Formulare și Programe privitoare la Biserică*, I, București, 1916.

[10] Duca, I. G., *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui*, în „*Răsboiul Neatârănării. 1877 – 78*”, Universitatea Liberă, București, 1927, p. 138–152.

[11] Hamangiu, C., *Codul General al României. Legi uzuale*, vol. VI/ supl. II (1908 – 1909), București, 1932.

[12] Iorga, N. în: *Dezbaterile Senatului României*, sesiunea 1908/1909, ședințele din 10, 13, 21 și 23 martie 1909

[13] *Idem*, *Tulburările bisericești și politicianismul (1909 – 11). O cuvântare și articole*, Tipografia Neamul românesc, Vălenii de Munte, 1911.

[14] *Idem*, *Istoria românilor. X. Întregitorii*, București, 1939.

[15] Isar, Nicolae, *Istoria modernă a românilor. 1774/1784 – 1918*, Editura Universitară, București, 2006.

[16] *Idem*, *Doctrina și legislația junimist – conservatoare în dezbaterile Parlamentului român. 1891 – 1895*, Editura Universității din București, București, 2007.

[17] *Idem*, *Relațiile Stat – Biserică în România modernă (1821 – 1914). Sinteză și culegere de texte*, Editura Fundației România de Mâine, București, 2007.

[18] ***, *Istoria românilor. VIII. Constituirea României moderne (1821 – 1878)*, coordonator acad. Dan Berindei, Editura enciclopedică, București, 2003.

[19] ***, *Istoria românilor. VIII/II. De la independență la Marea Unire (1878 – 1918)*, coordonator acad. Gheorghe Platon, Editura enciclopedică, București, 2003.

[20] ***, *Istoria românilor. VIII. România întregită (1918 – 1940)*, coordonator Ioan Scurtu, Editura enciclopedică, 2003

[21] Scurtu, Ioan, *Din activitatea social-politică a lui Spiru C. Haret*, în „*Studii și articole de istorie*”, an. XIII (1969), p. 187–203.